

Monika Edgren
Hem tar plats. Ett feminis-
tiskt perspektiv på flyt-
tandets politik i 1970-talets
sociala rapportböcker
 Sekel bokförlag 2009

1

Monika Edgrens bok *Hem tar plats* kan läsas med olika ögon beroende på läsarens intressen och erfarenheter. Den har med andra ord olika ingångar. En är teoretisk, vilket kommer till uttryck i analysen där Edgren fördjupar förståelsen av en specifik diskurs med hjälp av de teoretiska begreppen kropp, positionerade kroppar, kroppars framträdelseformer och subjekt-positioner. Hon testar begreppens användbarhet, vilket är fascinerande i sig. Dessa analysverktyg appliceras på 1960-1970-talets sociala rapportböcker som genre. En annan ingång är statens regionalpolitik, även om det främst är rapportböckernas kritik av denna politik som behandlas. Relationen mellan kropp och plats står i fokus, det vill säga människors tillhörighet till en specifik plats, alltifrån by till landsdel, som bedöms av dem själva och andra som deras hem. Vilka är då människorna i rapportböckerna och vilka är de andra som bedömer? Utan tvekan är det manliga skribenter som ser, lyssnar till och i rapportböckerna förmedlar en viss grupp mäns levnadsöden, huvudsakligen arbetarklassens män, som ställdes inför en omfattande strukturrationalisering med följd att det enda alternativet för många var att flytta från sin hembygd för att söka försörjning någon annanstans.

Kontexten är som nämnts rapportböcker som i stort antal gavs ut under 1960-1970-talet. Skribenterna var ofta författare och journalister, och deras ambitioner var att ställa sig på folkets sida och ge röst åt de marginaliserade, åt dem som inte själva kunde påverka vare sig marknaden eller politiken. De var oftast av manligt kön och de såg andra män. Folket hade inget kön men i texterna blev folket representerat av män och deras röster. I den dåvarande strukturrationaliseringen drabbades vissa landsändar särskilt hårt genom att möjligheterna att försörja sig genom jordbruk och lönearbete minskade drastiskt. Jobben fanns i storstäderna då som nu. Rapportförfattarna tog parti för dem som tvingades flytta genom att själva bege sig till dessa platser och tala med folk och återge deras berättelser. Centrum ställdes mot periferi. En stereotyp förort ställdes mot en levande landsbygd. Kvinnolivet i förorten framställdes som utarmat. Skribenternas texter genomsyrades av ett mycket radikalt tilltal och kritiken mot den förda politiken var glasklar. Genom att använda sig av ett berättargrepp där enskilda personer trädde fram blev texterna starka och berörde läsarna. De var del av en folkrörelse som protesterade mot att människor skulle fungera som marionetter, som kunde flytta hit och dit alltefter marknadens behov, uppbackad av statlig politik. I botten fanns en modernitetskritik med flera bottenar.

Men hur radikala var skribenterna egentligen undrar Edgren. Hon menar att bakom den radikala tonen dolde sig en konservatism, som gick ut på att det var

en allmän önskan och en rättighet att bo kvar där man växt upp. Det är där man hör hemma. Men var är hemma? Och vem är man? Edgren problematiserar och menar att hem inte bara är en specifik plats där man bor och kanske är född utan det är upplevelsen av platsen, vilken mening de som bor där ger platsen. Att vara delaktig i samhällslivet är betydelsefullt i sammanhanget. Platsen och det sociala livet som äger rum där hör ihop om man ska kunna tala om att känna sig hemma; få en specifik hemkänsla. Med den innebörden av hem kan hem skapas på andra platser än där en person är född. Man kan känna sig hemma på flera platser. Hem kan vara dit man flyttat. Från min kulturgeografiska horisont och mina regionalpolitiska studier, där jag samtalat med en mängd kvinnor på landsbygden, mest i norra Sverige, vill jag dock understryka att plats och landskap – det rent materiella – har betydelse. Barndomens landskap bär vi med oss. Det kan vara associationer till den, vissa likheter som kan återupplevas på någon annan plats och hjälpa till att skapa det som kan kallas hemhörighet eller hemkänsla eller kort och gott ”här känner jag mig hemma”. Men min erfarenhet är densamma som Edgren kommer fram till i sin analys – och nu sträcker jag mig längre fram i tiden och i vidare sammanhang än rapportböckerna. Kvinnor har, vill jag understryka, fortfarande svårt att få komma fram med sina behov och önskningar och få respekt för sina åsikter och prioriteringar.

Det budskap Edgren för fram är således att kvinnors röster och erfarenheter

och vad de menar med hem eller hemkänsla och deras intresse av att bli kvar på en viss plats eller att flytta till en annan hade svårt att få gehör i den offentliga politiska debatten under 1960-1970-talet. Och det är i den debatten rapportböckerna hör hemma. Kvinnorna blev osynliggjorda och när de undantagsvis stod i fokus var klassperspektivet och förfrämbligandet överordnat. Dock, innehållet i en diskurs är en sak. Vad som faktiskt händer en annan, även om det finns länkar däremellan. Många vändades av flytten, andra flyttade med glatt hjärta och i den sista gruppen fanns många ungdomar. De sökte sig till städerna där livet uppfattades som mer spännande. De fick jobb och de kunde utbilda sig. Bland dem fanns fler kvinnor än män. För många kvinnor blev livet mer innehållsrikt.

Själv påpekar Edgren redan i inledningen att hon inte har för avsikt att använda sig av berättelsegreppet utan ”Jag kommer istället att analysera hur normer och kunskap produceras i en viss kontext, hur subjektpositioner möjliggörs genom tilltalsmarkörer, men också synliggöra sprickor och mångfald. Därför kommer jag att arbeta med diskursanalys och närmare bestämt dekonstruktion av källornas narrationer och författarnas berättargrepp (sid 14)”. Detta är en signal till läsaren att hon kommer att pröva mycket abstrakta teoretiska begrepp på något synnerligen jordnära. Hennes begrepp fungerar, men ändå kan jag ibland uppleva att de är onödiga inslag i texten. Jag hade fördragit att de kom efter varje avsnitt som en avslutningsdel där abstraktionsnivån

höjdes. Till exempel skriver hon på sidan 114: ”Strukturrationaliseringen framstår inte som något av ondo, inte för kvinnligt positionerade subjekt.” Här kunde det räckt med att skriva kvinnor.

Det regionpolitiska anslaget är givet som kontext. Det är diskursen i de sociala rapportböckerna som står i fokus. För mig, som läste rapportböckerna parallellt med att jag arbetade just med regionalpolitiska utredningar, gav dessa ändå en fläkt av frisk luft in i utredningsvärlden. Och flera av oss, som började engagera oss i kvinnosaken, såg de bristande insikterna om kvinnors villkor. Det tog några år innan vi hittade ord för att uttrycka det. Kvinno- rörelsen och kvinnoforskningen kom efter hand att medverka till att lyfta på förlåten, även om det fortfarande finns mycket kvar. Idag innehåller regeringens direktiv att de regionala tillväxtavtalen i varje region ska ha jämställdhet som ett horisontellt mål. Men detta ligger utanför det som Edgren satt sig före att analysera, även om det är en klar fördel för läsaren att känna till hela den historien för att helgjutet kunna ta till sig boken.

Avslutningsvis vill jag framhålla att Edgren genomgående har en säker och kritisk blick, vilket gör boken till en intressant och utmanande läsning. Den kan rekommenderas till dem som vill tränga djupare in i de teoretiska resonemangen och eller de regionalpolitiska och migrationsinriktade konnotationerna.

Tora Friberg

Professor vid Tema Kultur och samhälle, Linköpings universitet

2

Martin Berg och Jan Wickman *Queer*

Liber 2010

Queer är en introducerande bok på svenska om queerteori och queerstudier. Den första av bokens två delar handlar om vad författarna kallar den ”klassiska” queerteorin. Där beskrivs den amerikanska aktivistiska och akademiska bakgrunden. Michel Foucaults inflytande i form av sexualitetshistoria, diskurs- och maktbegrepp behandlas och grundläggande tankar i Eve Kosovsky Sedgwicks *Epistemology of the Closet* och i synnerhet Judith Butlers *Genustrubbel* presenteras.

Författarna pekar på queerbegreppets mångtydighet och att det inte är fråga om en enda teori utan att dess kärna ”utgörs av en kritisk analys av antagandet om att en viss relation mellan de tre faktorerna kön, genus och sexuellt begär är självklar”. De säger att queerteori bland annat betyder kritik av identitetsbegreppet, betoning av kategorier som öppna och instabila, kritik av normativ heterosexualitet och homosexualitet samt intresse för beroendet dem emellan.

I bokens andra del presenteras forskning och debatt inom fältet från det tidiga 90-talet fram till i dag. Här ingår ett tema om tid och rum liksom tillämpning av queerteoretiskt tänkande på andra områden än sexualitet, främst i form av *crip theory*. Kritik av anpassningsinriktad homopolitik och exkluderande homonormativitet tas upp. Boken avslutas med diskussioner

kring överförandet av queerteori från USA till Norden och om svensk queer i nordisk kontext.

Queer ingår i en serie introducerande böcker i samhällsvetenskap och skiljer sig därmed från tidigare introduktionsböcker på svenska. Den samhällsvetenskapliga orienteringen märks i urvalet av forskning och debatt. Tydligast och mest intressant kommer den till uttryck i en diskussion om queerteori i relation till sociologi. Frånvaron av det ena i det andra uppmärksammas, framförallt påtalas avsaknaden av ”det sociala” i mycken queerteori. Såsom frånvaron av övergripande strukturer, sociala krafter, institutioner och organisationer samt förvandlingen av litterär analys utan skifte av analytisk nivå till social analys. Författarna pekar på bristen på förståelse av på vilket sätt kulturell och diskursiv reglering samverkar med social förändring och institutionell reglering. Liksom av hur individer gemensamt agerar i ett socialt sammanhang.

Genom att vända blicken mot psykoanalytisk och språkligt orienterad teori har queerteori undvikit en utvecklad förståelse av det sociala samspelets dynamik och inflytande över aktörers handling och självförståelse, säger författarna. De argumenterar för ett möte mellan symbolisk interaktionism och queerteori i studier av vardagsliv, vilket skulle kunna visa hur individer inte bara passivt mottar kulturella eller diskursiva kategoriseringar.

Berg och Wickman menar att en kombination av å ena sidan sociologisk teoris känsla för och kunskap om social interaktion, reglering och sammanhållning

med å andra sidan queerteorins insikt om djupgående regleringar av kön, genus och sexualitet kan utgöra en utgångspunkt för en kritisk teori ”värd namnet”.

Med tanke på det ringa omfånget (drygt 100 sidor) är *Queer* en innehållsrik bok. Den rymmer angelägna diskussioner kring olika aspekter av queerteori, inklusive dess relation till aktivism, politik och samhälle. Jag har här bara antytt en bråkdel av dem. Boken är väl och engagerande skriven. Diskussionen av queerteori i relation till sociologi fyller ett tomrum i Sverige.

Jag har ett par invändningar. Den ena gäller den bild av lesbiska och gaystudier som presenteras, nämligen som identitetspolitiskt grundade. Detta är fel. Lesbiska och gaystudier handlar inte, som författarna säger, om *homosexuella individers* liv, erfarenhet och kultur. De handlar om samkönad sexualitet. Den sorts studier som författarna talar om hade vid queerteorins tillkomst sedan länge ersatts av socialkonstruktivistiska studier. Dessutom har sedan Foucaults och Jeffrey Weeks banbrytande arbeten mycket hänt, bland annat har antagandet om en entydig historisk förändring i västvärlden från ”handling” till ”identitet” ifrågasatts. Studier visar på komplexitet, också vid en given tid och plats, vad avser innebörder av samkönad sexualitet samt denna sexualitets eventuella koppling till identiteter av olika slag liksom till sådant som kärlek, parförhållanden och vänskap.

En hel del av detta slags forskning är sociologisk i den meningen att den inkluderar en mångfald av samhällsfärer och –nivåer i analyserna. Intersektionalitet har funnits

med långt innan begreppet vunnit insteg i bred skala i genus- och queerforskning. Inte minst har ordningar, mönster och förståelser av sexualitet samt förändringar därvidlag kopplats till kön/genus samt klass och klassintressen.

Författarna lyfter fram ett (inte minst i Sverige) centralt queerteoretiskt begrepp som sticker ut genom att i sig vara sociologiskt, nämligen heteronormativitet. Det beskriver med Tiina Rosenbergs ord ”de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som något enhetligt, naturligt och allomfattande”. Detta begrepp hör enligt författarna inte hemma i lesbiska och gaystudier. Det håller jag inte med om. För att förstå historiskt och socialt situerade mönster av och deltagande i samkönad sexualitet är det viktigt att förstå heteronormativitet (som även den är historiskt och socialt situerad och därmed variabel). Forskning som sätter relationen mellan homo- och heterosexualitet under luppen hör alltså inte bara, som författarna hävdar, hemma inom queerstudier utan även inom lesbiska och gaystudier.

En annan invändning jag har är att den debatt om queerteori och sociologi samt den forskning som presenteras i boken nästan enbart är angloamerikansk. Eftersom boken vänder sig till en svenskspråkig läsekrets saknar jag *nordisk* diskussion om queerteori i relation till sociologi. Liksom *nordisk* sociologisk queerforskning (som visserligen långt ifrån alltid är poststrukturalistiskt grundad men det gäller även den forskning som presenteras i boken). Vad som sker i Norden är inte enbart

upprepningar av vad som föregår i ett angloamerikanskt sammanhang. Det blir till exempel märkligt att läsa om av brittiska och amerikanska sociologer efterlyst slag av forskning utan att det nämns att sådan forskning redan gjorts i Norden, ibland långt innan efterlysningen. Och även om argument i nordisk debatt om sociologi och queerteori har likheter med argument i angloamerikansk debatt, så undrar jag varför de senare men inte de förra omnämns. Avsaknaden av det nordiska är desto mer anmärkningsvärd då man som sagt i ett avsnitt diskuterar importen till Norden av teori som skapats i USA.

Det finns fler frågor som skulle kunna diskuteras i en bok om queerteori och samhällsvetenskap, såsom materialitet, ekonomi, fenomenologi och ”det affektiva”. Men allt kan inte få plats i en introduktionsbok, den skulle riskera att bli en katalog.

Arne Nilsson, docent i sociologi vid Göteborgs universitet.

Eva Bolander
*Risk och bejakande
 Sexualitet och genus
 i sexualupplysning och
 sexualundervisning i TV*

Linköpings Universitet 2009

Det finns många sätt att lära om sex. Samtidigt som skolan i en eller annan form sedan många år har haft sexualupplysning på schemat möts vi, inte minst i TV, av många framställningar av sex och sexualitet som inte producerats för att vara upplysande utan för att underhålla, eller, som i fallet med betalkanalsporren, för att vara upphetsande. Många gånger har TV-mediets framställningar av sex också beskrivits som problematiska, moraliskt tveksamma och oansvariga, och de har kritiserats för att undergräva de bilder som ska förmedlas i skolans sex- och samlevnadsundervisning. Men det görs samtidigt försök i media att producera TV-program som inte bara är underhållande, utan som också ska vara ansvarsfullt informativa. Eva Bolander undersöker i sin avhandling hur sexualupplysning förs fram i programserier som *Stop!, Stop! om sex*, *Ramp - om kropp, själ och hälsa*, alla tre från Utbildningsradion, och *Fråga Olle* från Kanal 5.

Avhandlingen är på flera sätt och många nivåer genusvetenskapligt relevant. Inom ramarna för syftet ställer Bolander frågan om hur föreställningar om genus och sexualitet skapas, utmanas och förändras i programseriernas framställningar av sex, och i avhandlingens teoretiska ramverk läggs stor vikt vid genusteoretiska begrepp. Det

huvudsakliga genusvetenskapliga bidraget är dock inte teoretiskt, utan återfinns i de empiriska analysernas detaljrikedom, och i förmågan att i materialet urskilja de små nyanser i språk och ordval som skapar stora skillnader för de föreställningar om genus och sexualitet som kommuniceras.

Analyserna presenteras i tre kapitel som kretsar kring frågor om hur sexuellt överförbara infektioner ges utrymme i de olika programserierna, hur pornografi och pornografikonsumtion behandlas, samt hur homosexualitet och homosexuella framställs. Bolander visar här hur diskussionen om risken för infektioner och om kondomens plats i sexuella praktiker konstruerar sex som synonymt med heterosexuellt samlag, och därmed uppvisar en grundläggande heteronormativitet i materialet. I analysen av förhållningssätten till porr och porrkonsumtion, framstår porren som en genusskapande projektyta för att slå fast vilka slags sexuella praktiker som är problematiska, och för att markera skillnad från önskvärda uttryck och begär. Andra tydliga uttryck för heteronormativitet i materialet påvisas i analysen av villkoren för hur homosexualitet ges utrymme i de studerade programserierna, inte minst genom att utrymmet blir just ett eget, och på så sätt särskiljer homosexualitet från den outtalat heterosexuella sexualitet som är ämnet för det övriga programinnehållet.

De analytiska teman som behandlas i de empiriska kapitlen har genererats utifrån att de alla aktualiserar frågor om risk och bejakande. Framställningarna av risken för sexuella infektioner analyseras exempelvis samman med försök att på ett lustbejakande

sätt förmedla bilden av kondomen som ett sextigt inslag i sexuella praktiker. Tendenser till ett bejakande av så kallad alternativ porr undersöks i relation till framställningar där porrkonsumtion antas innebära en risk för att leda till en förvrängd bild av vad det är att ha sex, och bejakandet av öppen homosexualitet studeras i förhållande till sätt att beskriva risker för diskriminering eller våld som möter homosexuella. Betoningen på spänningen mellan att uppmärksamma sexualiteten som ett riskområde, och att framställa den på bejakande sätt är produktiv och klart och tydligt relevant. Samtidigt är det en väg att närma sig materialet som i sin fortsättning leder till frågor kring tematisering av det empiriska materialet.

Genom uppmärksamheten på förhållandet mellan risk och bejakande innehåller avhandlingen kopplingar till en långvarig feministisk diskussion ifråga om hur sexualitetens betydelse ska uppfattas politiskt och nalkas teoretiskt. Rötterna till denna diskussion finns i det sena sextioalets och tidiga sjuttioalets sociala och kulturella förändringar, ofta beskrivna som en sexuell revolution, där sexualiteten på många sätt omformulerades. Enligt den mer gängse uppfattningen innebar denna revolution en större frihet att agera sexuellt, och att tala om sex och sexualitet. För den samtidigt framväxande radikalfeminismen däremot, var det en revolution på mäns villkor, som ledde till att mäns kontroll över och tillgång till kvinnors sexualitet ökade ytterligare. I kontrast till den liberala synen på sexualitetens plats i samhället, där den sexuella revolutionen skulle ha luckrat upp de tabun och konservativa normer som tidigare förtryckt

den mänskliga sexualiteten, framhöll alltså radikalfeminister en analys där sexualiteten istället figurerar som upprinnelsen till mäns patriarkala förtryck av kvinnor.

De olika sätten att under sextio- och sjuttioalets förstå förändringarna i villkoren för sex och sexualitet uttrycker i sig olika syn på sexualitet. Den liberala tolkningen, åtminstone vid en första anblick, iscensätter ett bejakande förhållningssätt, medan den radikalfeministiska tolkningen förefaller se sexualiteten som betydligt mer risk- och farofylld. Samtidigt har feministiska försök gjorts för att formulera en förståelse av sexualiteten som på samma gång bekräftar både kvinnors och mäns vilja till sexuell njutning, och samtidigt tillfullo erkänner de maktasymmetrier som genomsyrar samtida sexualitet och sexuella praktiker. Sådana ansträngningar att manövrera detta spänningsfält mellan sexuell risk och sexuellt bejakande visar på andra sätt bejaka att sexualitet än dem som ställs i centrum när det är den sexuella praktiken eller det sexuella begäret i sig som är föremål för bejakande. I dessa sätt att förhålla sig till sexualitet, kommer det sexuella bejakandet istället att kretsa kring sexuellt självbestämmande, upprätthållande av en sexuell integritet, och makten över ens egna sexuella gränser.

Det jag vill peka på här är att begreppsparet risk/bejakande, som i avhandlingen alltså är grundläggande för att organisera empirin, kan ges mening på fler sätt än dem som huvudsakligen kommer till uttryck i Bolanders tematisering av materialet. Med ett begrepp om bejakande som betonar makt och självbestämmande

snarare än njutning och sexuella uttryck som bakgrund till tematiseringen av avhandlingens empiriska material, vore också andra sammanhang möjliga att urskilja i empirin; till exempel skulle föreställningar om sexuellt samtycke kunna vara en trolig knutpunkt kring vilken förhandlingar om förhållandet mellan risk och bejakande utspelar sig. Men, avsikten här är inte att föreslå att en annan organisering av materialet borde ha gjorts. Det jag vill föreslå är att en ytterligare fördjupad genomgång av begreppsparet risk/bejakande skulle kunna ge en skarpare bild av den specifika syn på sexualitet som bildar teman för avhandlingsanalys, och än närmare klargöra motiven för den indelning som görs.

Björn Pernrud, FD verksam vid Tema Genus, Linköpings universitet